

ÜÇ AKRAN YAZARDAN TÜRKÇE SÖZLÜK İÇİN KATKILAR

Nevzat Gözaydın

- Sözlüğümüzdeki eksikleri tamamlamak, bulunamayan anlamları eklemek ve örnek cümleleri göstermek amacıyla yazarlarımızın kitaplarını taramaya devam ediyorum. Bu kez akran sayılabilecek olan üç yazarımızdan seçtiğim kitaplardaki örnekleri aşağıya aldım. Bunlardan Erhan Bener (1922-2005), Mehmet Seyda (1919-1986) ve Nihal Yeğinoğlu (1927-...) değişik eserleriyle dilimizin zenginliğine katkılarda bulunmuşlardır.

Taramalarımızın fişlenerek genç kuşaklara açıklanması hakkında, daha doğrusu yazarlarımızın iyice anlaşılması üzerine Orhan Şaik Gökyay bakınız neler söylüyor:

“Son bir söz daha söylemek gerekirse, en yakın yazarlarımızın eserlerini okurken karşılaştığımız bu güçlükler bizi uyarmalıdır. Çünkü her geçen gün bizi onlardan, bir başka deyimle mânevi hâzinelerimizden, kendimizden uzaklaştırmaktadır. Bir tek Ahmed Rasim’i ortaya çıkarmak Türkçenin yarı sözlüğünü yapmak olacaktır, diyorum, bu küçük denemeden sonra. Anlamak için, çağdaşlarının kapısını çalmak zorunda kaldığımız bu yakınımızdaki eserlerin, yarın, başka yollardan, yalnızca sözlüklere başvurarak içinden çıkılabileceğimizi (sic!) sanmıyorum. Bunlar hemen himmet görmezse, durdukları yerde kendi kendilerini yiyip bitiren, ziyan olup giden ve bir gün salt bir addan ibaret kalacak olan değerlerimiz hâline düşeceklerdir, yazık!” (Orhan Şaik Gökyay, Haz.: Ahmet Rasim, *Eşkal-i Zaman*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları-Türk Klasikleri: 7, İstanbul 1989, VI+198 s., bk. s. VI).

Her zaman olduğu gibi yazarlarımızın bu eserlerindeki dil tutumları ve yazımlarına dokunulmamış, aynen alınmıştır. Yazımızın

sonunda eserlerin bibliyografik künyeleri ile yazıda geçen kısaltmalar ayrı ayrı belirtilmiştir.

aklını yatır-: Sözlüğümüzde bu deyim bulamıyoruz. Anlam olarak ‘inandırmak, ikna etmek’tir diyebiliriz: “Kendim gelip sizlerle yüz yüze görürsem aklınızı yatırabilirim diye düşünmüştüm, ama yanılmışım.” (NY/MKBY, 79)

anlam kat-: *TS*’de yer almayan başka bir deyim: “İnsan parmağı kapı zili gibi bir şeye bile anlam katabiliyor.” (NY/MKBY, 7) Anlamı ‘anlamlandırmak, anlam vermek’tir.

anlam yükle-: Yukarıdaki deyim anlamına çok yakın bu deyim de sözlüğümüz almamış: “İnsan zihni en sıradan sese bile anlam yükleyebiliyor.” (NY/MKBY, 7)

boşunalık: Örneğini verip geçelim: “Sorular sormanın, kimin neyi, neden yaptığını, kimin haklı, kimin haksız olduğunu anlamaya çalışmanın boşunalığını fark ettim.” (EB/YA, 52)

boşvercilik: Bu isim biçimine *TS* yer vermemiş. Anlamı ‘boş verici olma durumu’dur: “Bir süre bir kamu kurumunda çalıştı, dalgacılığı, boşverciliği yüzünden sözleşmesini yenilemediler.” (EB/YA, 80)

burgaçlan-: Sözlüğümüzde sadece (burgaç) madde başı var, başka biçimleri yok. Önce (burgaçlama), sonra (burgaçlanma) ve (burgaçlanmak) alınmalıdır: “Bu dingin görünümün altında burgaçlanan karmaşaları nasıl da unutmayı yeğlemiştin!” (NY/MKBY, 205) Anlam olarak ‘burgaçlanma işine konu olmak’ diyebiliriz.

can simidi: *TS*’deki iç maddede (can simidi olmak) verilmiş ancak fiilsiz biçimi yok ve örnek de bulunamamış bu deyime: “Belki o da beni bir can simidi gibi görmüştür; bunu hiç söylemedi ama seziyordum.” (EB/YA, 79) Anlamını ‘kurtarıcı’ şeklinde yazabiliriz, mecaz olarak...

cırcır böceği: “Gözlerini yumarak ıssızlık içinde bir ordu gibi ses çıkaran cırcır böceklerini dinledi.” (EB/YA, 20) örneğiyle geçelim.

çala kaşık: “Çala kaşık giderken yârenliği de eksik etmezlerdi.” (MS/Y, 401). Yazarımız bunu ayrı olarak yazmış ama *TS*’dekiler bitişiktir.

çığrış çığrış: Sözlüğümüzde ne (çığrış) var ne de bu ikileme... Kelime tek başına anlam olarak ‘hafif çığlık’ şeklinde açıklanabilir. Bu ikilemenin anlamını da ‘hafif çığlıklar içinde’ olarak vermemiz mümkündür: “Öbür kızlar çığrış çığrış el çırparak onların çevresinde bir halka oluşturdular.” (NY/MKBY, 104)

çocuksuluk: Örneği bulunamamış: “Ondaki tüm çocuksuluğu, masumluluğu, şimdi içi cız ederek fark ediyordu.” (NY/MKBY, 80)

dağılmalı ol-: Sözlüğümüzde (dağılma) madde başından sonra (dağılmalı) alınmalı ve fiille olan biçimi de verilmeli. Yazarın kendine özgü bu kullanımı yani isimlere ayrıca +*lı* sıfat eki getirmesi alışılmış bir biçim değil: “Sis dağılmalı olmuş, düdüklü susmuş, uzak şoselerden otomobiller gelip geçmeye, Boğaz’da takalar takırdamaya başlamıştı.” (NY/MKBY, 18) Cümlede geçen (Boğaz) özel ismi, ‘İstanbul Boğazı’ için kullanılmış bir kısaltmadır ancak sözlüğümüzde ne bu ne de Boğaziçi maddeleri yoktur. Marmara Denizi’ni diğer denizlere bağlayan İstanbul ile Çanakkale Boğazlarının ayrı ayrı açıklanması gerekir. “Şu Boğaz harbi nedir?” diyen Mehmet Âkif Ersoy’dan da örnek verilerek Çanakkale Boğazı belirtilebilir.

damağına göre ol-: “Biraz sonra, ‘Nasıl, çorba damağınıza göre olmuş mu?’ diye sordu.” (NT/MKBY, 39) Anlamı ‘tadını beğenmek, lezzetini almak’ şeklinde açıklayabileceğimiz bu ibare *TS*’de yoktur.

dekolte: Sözlüğümüzde verilmeyen üçüncü anlama uygun olarak ‘açık saçık, müstehcen, edepsiz’ diyebiliriz: “Yol boyunca, şöyle hafif dekolte fıkralar anlatarak kızları güldürmüş, eğlendirmiş.” (EB/YA, 181)

dernek yap-: Sözlüğümüz genellikle halk arasında kullanılan bu deyim yer vermemiş. Anlamı ‘nişan, düğün tertip etmek’ şeklinde açıklayabiliriz: “Bu akşam rahmetli amcamın oğlunu evereceğimiz için dernek yaptık.” (EB/YA, 58)

dil orucuna gir-: *TS*’de (dil orucu) maddesi bulunmuyor. Anlamı ‘hiç konuşmama, sessizliğe bürünme’ diyebiliriz. Buradaki fiilli biçimine ise ‘konuşmasını kesip sessizliğe gömülme, hiçbir zaman konuşmamaya başlamak’ anlamını yazabiliriz: “Beycuma Hocası, gerçekten, dil orucuna girmişçesine, sustukça susar, tesbihine asılırdı.” (MS/Y, 505)

düşümsü: Bu madde başını da sözlüğümüzde bulamıyoruz. Anlamı ‘düşe benzer, düş gibi’ olmalıdır: “Onun bu asılsız, düşümsü görünümünün altında gizli duran katılığı, sertliği Lamia’dan başka ancak iki kişi daha sezebilmişti.” (NY/MKBY, 9)

eğmeçlen-: Sözlüğümüzde sadece (eğmeç) ve (eğmeçli) var, bu fiilli biçime yer verilmemiş. ‘Eğmeç biçimi almak’ anlamındadır: “Taşlar, kayacıklar üzerinde sıçrayarak akan şu çay, üstünde eğmeçlenen eski taş köprü gene yerli yerindeydi.” (NY/MKBY, 203)

estetik: *TS*'deki *tıp* kısaltmasıyla verilen anlama uygun bir örnek: “Estetik ameliyat yaptıracak cesaretleri ve yeterli parasal güçleri olmadığı için, çabaları yüzeysel olmaktan öte gidemiyordu her ikisinin de...” (EB/YA, 151)

felekten bir gün çal-: Örneksiz geçilmiş, yazardan aktaralım: “Sanki bütün İstanbullular felekten bir gün çalmak için sokaklara dökülmüşler, kentin üstünde bir bayram havası estirmişlerdi.” (NY/MKBY, 14)

gardenparti: “On beşte bir gardenparti olacakmış mahfelde. Halkevi de bu yaz haftada bir gardenparti yapmaya çalışacakmış.” (NY/MKBY, 87) örneğiyle yetinelim.

gelgeç: Sözlüğümüzdeki ikinci anlama uygun bir örnek cümle: “Herhâlde, güçlü bir eşraf ailesinin tek çocuğu oluşunun, böyle bir kentte, gelgeç küçük gönül eğlenceleri için ona bir çeşit dokunulmazlık kazandırdığını düşünmüş olmalıydı.” (EB/YA, 40)

gözüpeklik: Yazar bitişik yazmış ama *TS*'deki ayrıdır. Sadece örneği verelim: “Sonunda büyük bir gözüpeklikle oturdum, upuzun bir mektup yazdım.” (EB/YA, 43)

gün doldur-: Bu deyim sözlüğümüzde bulamıyoruz: “Şimdilerde asker olan çekmez eski zahmetleri, gün doldurur, tezkereyi alır, döner.” (MS/Y, 431) Anlam olarak ‘belirlenmiş olan (askerlik) süresini bitirmek’ diyebiliriz.

güvendiği dağlara kar yağ-: *TS*'de yer almayan başka bir deyim. Anlamı ‘güven duygusu boşa çıkmak, çok güvendiklerinden isteğine uygun sonuç alamamak’tır: “Kızımın babasıdır, kocamdır deyip, bel bağlayıp güveniyorsun, güvendiğin dağlara çoktan kar yağmış.” (MS/Y, 579) Yazarın burada anlamı pekiştirme amacıyla (bel bağlamak) deyimini de kullandığını görüyoruz.

hoşnut bırak-: “Bu kadın sohbetlerinin kendisini hem hoşnut bırakıp hem dinlendirdiğini söylerdi her fırsatta.” (NY/MKBY, 30) Sözlüğümüzde bulunmayan bu deyim anlamı ‘memnun etmek, sevindirmek, mutlu olmasına yol açmak’ tır.

hovarda meşrep: Yazarımızın ayrı yazdığı bu kelime, sözlüğümüzde bulunan diğerleriyle çelişiyor. *TS*'deki (hafifmeşrep) bitişik ama (kalender meşrep) ayrı yazılmış. Tutarlılık bakımından hoş bir durum değil: “Yakışıklı, bol paralı, girişken, iyi konuşan, hovarda meşrep, bin türlü takıntısı olan bir çocuk.” (EB/YA, 39) Anlam olarak ‘gelgeç gönüllü, çapkınlık yapan, bol para harcayan’ diyebiliriz. *TS*'de bunu bulamıyoruz.

kadena: Sözlüğümüzde bulunmayan bu kelimenin anlamı ‘kapının içeri-
deki kol demirinin ucunun yuvasından çıkmaması amacıyla yapılmış kilit
parçası’dır: “İç kapının kol demirini taktı, kadenasını geçirip kilitledi.” (EB/
YA, 21) Kelimenin aslı (cadena) olup İtalyancadır. Bu söz ile ilgili olarak ör-
nek metinlerin aktarıldığı eserde geniş açıklamalar vardır (Henry/Renee
Kahane- Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant*, İstanbul 1968, s.
131-132)

kalıp: Sözlüğümüzde bulunan altıncı mecaz anlamına uygun bir örnek:
“Ne yazacağıyı bilemiyorum gazeteye; kalıp sözler, kalıp gözlemler, kalıp
suçlamalar ve ağıtlar dışında zaten her şey anlamsız.” (EB/YA, 53) ‘Basma-
kalıp, klişe, şablon, hiç değişmeyen’ anlamında.

kapanık: Sözlüğümüzdeki dört anlamın hiçbirine uymayan bir örnek ver-
miş yazarımız: “Ekâbir hanımları renkli giyinmeyi aşağı tabakalarla köy-
lülere özgü sayar, hele yaşlarını aldıktan sonra tarafsız bozları, kapanık
siyahları yeğlerlerdi.” (NY/MKBY, 32) Yeni bir beşinci anlam vererek ‘kop-
koyu’ diyebiliriz. Renk adı olarak buradaki (tarafsız boz) ayrıca alınmalı ve
açıklanmalıdır.

kara kuşak: *TS*, bu spor terimini almamış: “Ne sanıyordu bunlar kendileri-
ni, kara kuşak karate şampiyonu mu?” (EB/YA, 10) Anlamını ‘karatede en
üst ustalık derecesi’ olarak verebiliriz

kıpraştırma: “Çevresine de sanki gençlik iksiri dağıtıyor; yüreğini kıpraş-
tırmaya başlıyor insanın.” (EB/YA, 13-14) Bu kelimenin anlamı ‘hafifçe tit-
retme, kıpırdamaya başlama’ olabilir. *TS*’de yok.

kırgınlıksız: Sözlüğümüzde yer almıyor: “Bildiği tek şey, o günün sonun-
da, Lamia’nın temelli Yeşilce’de kalacağıнын kesinleşmiş olması ve onun
bunu üzgünlüksüz, kırgınlıksız kabul etmesiydi.” (NY/MKBY, 51) Anlamı
‘kırgınlık bulunmadan veya olmadan’dır. Buradaki (üzgünlüksüz) de söz-
lüğümüzde yoktur, alınması gerekir.

kırklama: “Kimi boyalı halka şekeriyile kırklama çayını içiyor, kimi domi-
no oynuyordu.” (MS/Y, 408) Sözlüğümüzde hemen aynı anlamda olmak
üzere (kırklamak, kıtlamak, kıtlama) yer alıyor ve bir de ayrıca (kıtlama
şekeri) maddesi bulunuyor. Örneksiz geçilmiş.

korkutucu: “Görünüşüyle yıldırıcı, korkutucuydu ya, hiç kimseye bir fiske
vurmamıştı.” (MS/Y, 490) *TS*’de yoktur; anlamı ‘korkutma işini yapan’dır.
Buradaki (yıldırıcı) için örnek cümle alınabilir.

kubbelen-: *TS*’de bulunmuyor: “Yaz göğünün bütün uçsuz bucaksızlığı,
bütün sonsuzluk mucizesi üzerlerinde kubbelenmişti.” (NY/MKBY, 111)

Anlamı 'kubbe biçimi almak'tır. Buradaki (bucaksızlık) ayrıca madde başı olarak alınmalıdır.

mizena feneri: "Yaşlı ressam, beyaz yatın mizena fenerlerini izliyordu." (EB/YA, 7). Sözlüğümüzde bulunmayan bu ibarenin anlamı 'üç veya dört direkli bir yelkenlinin en arkada, beş direkli olanın ise baştan dördüncü direğindeki fener'dir. (Mizena) kelimesinin kökü (mezzana) olup İtalyanca'dır ve denizcilik terimidir (bk. *kadena* maddesi, s. 303-304). Bunun dışında bir de (mizana yelkeni) alınmalıdır.

orta: Sözlüğümüzdeki 16. madde için örnek cümle: "Babası erken ölmüş, o da ortayı bitirince çekip Ankara'ya gitmiş." (EB/YA, 135)

punkçu: İngilizce (punk) sözüne Türkçe ek getirilmiş. Anlamı '1975'e doğru İngiltere'de ortaya çıkan, toplumun sıradanlığını alaya alan ve protesto eden, müzik ve kültür hareketiyle ilgili olan kimse' olarak verilebilir: "Kollarındaki şingır şingır gümüş halkalarla, parmaklarındaki ikişer, üçer yüzüklerle, deri çizmelerle tam bir punkçu havası vardı." (EB/YA, 15) Sözlüğümüzde yoktur.

selamsız sabahsız: Sadece örneğini vereyim: "Gece vakti, bu kılıkta, haber bile vermeden, selamsız sabahsız, ne cüretle yollara düşmüştü." (EB/YA, 10)

sıkma başlı: *TS*'de yer almamış. 'Başı sımsıkı örtüyle kapalı' anlamındadır: "Paytondan mantolu, sıkma başlı iki yaşlı hanım indiler." (NY/MKBY, 30)

sırtını değiştir-: "Akşam yemeğinden önce yukarı, sırtını değiştirmeye çıktı." (NY/MKBY, 38). 'Üstündeki giysiyi çıkarıp başka bir şey giymek' anlamında olup sözlüğümüzde bulunmamaktadır.

sözün gelişi: *TS*'de yoktur: "Ev sözün gelişi, yoksa oturdukları, aslında, yedi sekiz odalı gerçek bir konak." (EB/YA, 39) Anlamı 'aslında, söz icap ettiği için, cümleye uygun olsun diye' olarak verilebilir.

şarşur: *TS*'de yok: "Vefalı, muhabbetli, akli başında çocuk. Öyle şarşur değil. İyilik biliyor, cömert, yalanı, yaramazlığı yok." (NY/MKBY, 35) Anlamı 'dedikoducu, palavracı' olabilir.

şaşkınlıksız: "Aldığı bu üçüncü mektuptu. Gene de Lamia bunu, üç yüzüncü mektupmuş gibi şaşkınlıksız karşıladı." (NY/MKBY, 8) Sözlüğümüzde yer almıyor. Anlam olarak 'şaşkılığa düşmeden, şaşırmadan' diyebiliriz.

tilki uykusu: Örneksiz geçilmiş: "Annemin bütün gece tilki uykusu uyuğunu, yatağın içinde durmadan dönmesinden anladım." (EB/YA, 112)

yansınım: Sözlüğümüz bunu almamış. Anlamı 'yansıma'dır: "Lamia da aynada gördüğü yansınımdan hoşnuttu." (NY/MKBY, 60)

yersiz kaç-: TS'de bulunmuyor: "Ali de, dolaylı bir iltifat niyetine söylediği sözlerin yersiz kaçtığını anlamış gibi hemen ciddileşti." (NY/MKBY, 7) 'Hoş karşılanmamak' anlamındadır.

yoksulun sakızı burnunun ucunda: Bu atasözü sözlüğümüzde yoktur: "Yoksulun sakızı burnunun ucunda, dedi. Uzağa kız yollamam ben. Kızlarımın ikisini de dizimin dibinde istiyorum." (NY/MKBY, 54) Anlam olarak 'varlığım göz önünde, yakınımda olsun' diyebiliriz.

Taranan Eserler:

Bener, Erhan, *Yaralı Aşklar*, Remzi Kitabevi, 1. bs., İstanbul 1997, 200 s. (EB/YA)

Seyda, Mehmet, *Yanartaş*, II. cilt, Ararat Yayınevi, İstanbul 1970, s. 343-696. (MS/Y)

Yeğınobalı, Nihal, *Mazi Kalbimde Bir Yaradır*, Can Yayınları, 6. bs., İstanbul 1988, 315 s. (NY/MKBY)